

NIETS ANDERS DAN GELIJKE VRIJHEID: OVER DE ACTUALITEIT VAN KARL MARX

LGOG-lezing over Marx op 14 mei 2018
door René Gabriëls

1. KRITIEK VAN DE POLITIEKE ECONOMIE

Wat is de achtergrond van Marx' analyse van het kapitalisme?

2. ZONDVLOED EN VERVREEMDING

Waarom deugt het kapitalisme niet?

3. DUURZAAMHEID EN DEMOCRATIE

Wanneer komt het kapitalisme aan zijn einde?

1. KRITIEK VAN DE POLITIEKE ECONOMIE

MARX IN DE MIJNSTREEK

- Marx was nooit heel serieus in de mijnstreek aanwezig > er waren weliswaar enkele communisten, maar die werden in toom gehouden door het katholicisme.
- Wel werden geregeld marxistische thema's ter discussie gesteld.
- Zo heet het in het essay *Mijnspoor* (1990) van Frans Dieteren: "Mijnwerkers waren gelouterde slaven."
- In dezelfde bundel staat een gedicht met de zinsnede:
 - "Had je toen wat veel praat;
dan stond je zo op straat."
- De tijd is nu (weer) rijp om Marx een plek in de mijnstreek te geven; maar daar niet alleen.

DE VRIJHEID VAN HET INDIVIDU

- Karl Marx was iemand die streed voor de vrijheid.
- Hij was niet de enige die dat deed.
- **Liberalen** wijzen terecht op het belang van de **negatieve vrijheid** van het individu > **vrij** zijn **van** inmenging van derden met iemands leven.
- Daarom strijden zij onder meer tegen repressie.
- **Socialisten** wijzen terecht op het belang van de **positieve vrijheid** van het individu > **vrij** zijn **om** iets te kunnen doen.
- Daarom strijden zij onder meer tegen uitbuiting.
- Marx streed tegen repressie (censuur) en uitbuiting (van de arbeiders).
- Daarom hoopte hij dat het kapitalisme snel tot het verleden zou behoren.

GRAFDELVERS

- Volgens Marx is de ondergang van het kapitalisme onvermijdelijk: “Door de ontwikkeling van de grote industrie wordt het fundament onder de voeten van de bourgeoisie weggetrokken waarop zij produceert en de producten in haar bezit brengt. Ze produceert vooral haar eigen grafdelvers.”
- Hopelijk komt het kapitalisme snel tot een einde, omdat het verantwoordelijk is voor drie met elkaar samenhangende problemen:
 1. De groeiende sociaal-economische ongelijkheid.
 2. De onomkeerbare vernietiging van de natuur.
 3. De teloorgang van de democratie en het schenden van mensenrechten.

THEORIE EN PRAKTIJK

- Marx is actueel, omdat hij theoretische middelen levert om voornoemde problemen beter te begrijpen.
- Omdat de theoretische middelen die hij aandraagt niet alleen zaligmakend zijn, moet worden nagegaan waarin ze tekort schieten en aanvulling behoeven.
- Theorieën zijn behulpzaam bij het interpreteren, verklaren en beoordelen van fenomenen in de werkelijkheid.
- Marx verbindt zijn theoretische exercities met de praktijk > “De filosofen hebben de wereld slechts verschillend geïnterpreteerd, maar het gaat erom de wereld te veranderen.”
- Dat hij de daad bij het woord voegt, blijkt uit zijn levensloop.

KARL MARX

KORTE BIOGRAFIE:

- 1818: geboren op 5 mei in Trier.
- 1830-1835: Friedrich-Wilhelm gymnasium.
- 1835-1840: studeerde rechten, geschiedenis en filosofie in Bonn en Berlijn.
- 1841: promotie in de filosofie.
- 1842 - 1843: redacteur van de 'Rheinische Zeitung für Politik Handel und Gewerbe'.
- 1843: trouwt Jenny von Westphalen.
- 1843 - 1845: verblijf in Parijs.
- 1845 – 1848: verblijf in Brussel.
- 1847: eerste congres van de 'Bund der Kommunisten'.
- 1848 - 1849: uitgever van de 'Neue Rheinische Zeitung' in Keulen.
- 1849: emigratie naar London.
- 1864: oprichting van de International Labour Association ('Eerste Internationale').
- 1879: intens contact met de Duitse arbeidersbeweging.
- 1883: gestorven op 4 maart.

BELANGRIJKE PUBLICATIES

- *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie (1844).*
- *Zur Judenfrage (1844).*
- *Ökonomisch-philosophische Manuskripte (1846).*
- *Deutsche Ideologie (1845).*
- *Manifest der Kommunistischen Partei (1848).*
- *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte (1852).*
- *Zur Kritik der politischen Ökonomie (1867).*
- *Das Kapital (1865).*

INTELLECTUEL ACHTERGROND

- Voor een niet-moralistische filosofie die rekenschap geeft van de huidige stand van de economische analyse, put Marx uit zeer uiteenlopende intellectuele bronnen.
- De belangrijkste bronnen zijn:
 1. Filosofie van de geschiedenis > de dialectische methode van Georg Friedrich Hegel (1770-1831).
 2. Godsdienstfilosofie > het materialisme van Ludwig Feuerbach (1804-1872).
 3. Sociale filosofie > utopische denkers als Thomas More (1478-1535), Claude Henir Saint-Simon (1760-1825) en Charles Fourier (1772-1837).
 4. Politieke economie > economen als Adam Smith (1723-1790) en David Ricardo (1772-1823).

FILOSOFIE VAN DE GESCHIEDENIS

- Van Hegel leert Marx dat de geschiedenis dialectisch verloopt > tegenstellingen vormen de basis van historische ontwikkelingen.
- In tegenstelling tot Hegel en andere vertegenwoordigers van het Duitse idealisme vindt hij niet dat tegengestelde ideeën, maar tegengestelde belangen de drijvende kracht in de geschiedenis vormen.
- Daarom zegt Marx: “Tot nu staat de geschiedenis in het teken van de strijd tussen de klassen.”
- Marx is geen determinist > weliswaar wijst hij op economische structuren die het handelen van mensen achter hun rug om bepalen, maar zij kunnen door hun handelingen deze structuren tot op zekere hoogte veranderen.

GODSDIENSTFILOSOFIE

- Van Feuerbach leert Marx dat de ideeën die door godsdiensten worden vertolkt het product zijn van de materiële omstandigheden waarin mensen verkeren > het beeld dat van god wordt geschapen, is een projectie die voortvloeit uit de materiële nood waarin mensen verkeren.
- Feuerbach levert echter niet de intellectuele middelen om die nood te verklaren.
- Marx zegt het zo: “De religieuze nood is aan de ene kant de uitdrukking van de werkelijke nood en aan de andere kant het protest tegen de werkelijke nood. De religie is de zucht van de in benauwenis verkerende creatuur, het gemoed van een harteloze wereld, zoals zij de geest van de geestloze toestanden is. Zij is de opium van het volk.”

SOCIALE FILOSOFIE

- Van de utopisch socialisten leert Marx wat er niet deugt aan de samenleving en het besef dat een andere wereld mogelijk is.
- Marx kritiseert dat hun sociale filosofie de emancipatie in de weg staat, ook al is die goed bedoeld.
- Met goede bedoelingen – vaak stoelend op barmhartigheid - kan veel schade worden berokkend.
- Daarom stelt Marx tegenover *Filosofie van de armoede* (1946) van Pierre-Joseph Proudhon (1809-1965) zijn *Armoede van de filosofie* (1847).
- Belangrijkste verwijt van Marx > Proudhon vervalst tot morele verontwaardiging en laat het na om een grondige economische analyse van het kapitalisme te maken.
- Bovendien > Marx kritiseert Proudhons nostalgisch verlangen naar de verloren tijd van de ambachtelijke productie ten tijde van de Middeleeuwen.

POLITIEKE ECONOMIE

- Marx leert veel van politiek economen als Smith en Ricardo.
- Maar hij kritiseert ook hun politieke economie, omdat ze uiteindelijk niet behulpzaam zijn om het kapitalisme goed te doorgronden.
- Hij beschouwt *Het Kapitaal* – met als ondertitel *Kritiek van de politieke economie* – ook als wetenschapskritiek.
- Zo schrijft Marx in 1862 in een brief aan Ludwig Kugelmann dat het gaat om een “wetenschappelijke poging om een wetenschap te revolutioneren.”
- Volgens Marx moet de politieke economie zich niet blind staren op marktprocessen, maar ze relateren aan klassenconflicten en machtsverhoudingen.

2. ZONDVLOED EN VERVREEMDING

KAPITALISME

- Kapitalisme is een omstreden begrip.
- Het is een begrip dat wordt gebruikt om daarmee 1) een hele samenleving *en* 2) een specifieke organisatie van de economie te karakteriseren.
- Het meest vruchtbaar is het begrip te reserveren voor een specifieke organisatie van de economie, omdat dat de mogelijkheid geeft te analyseren in hoeverre de economie als deel van de samenleving andere delen beïnvloedt > economisering van de leefwereld.
- Kapitalisme > een economisch systeem dat is gebaseerd op het investeren van geld met de verwachting winst te maken.
- Kapitaal is geld dat wordt of kan worden geïnvesteerd om er meer geld uit te maken.
- In het kapitalisme is de productie gebaseerd op loonarbeid.

LOONARBEID

- Volgens Marx is het centrale conflict in de moderne samenleving dat tussen de eigenaars van kapitaal (zij die beschikken over de productiemiddelen) en degenen die hun arbeid verkopen tegen loon.
- *De jure* is loonarbeid vrij, maar *de facto* niet > arbeiders kunnen zelf de keuze maken of en voor wie zij werken, maar kunnen niet (over)leven zonder betaald werk en bezitten niet de mogelijkheid om het productieproces serieus te beïnvloeden en worden ook nog eens onderworpen aan de controle van werkgevers.

GEBRUIKSWAARDE EN RUILWAARDE

- Centrale intuïtie van Marx > de relatie tussen de waarde van een product en het prijskaartje dat eraan hangt is irrationeel.
- Waren > dingen die geproduceerd worden om ze tegen een bepaalde prijs te ruilen op de markt.
- Zij hebben zowel een gebruikswaarde als een ruilwaarde (=prijs).
- In hoeverre corresponderen beide met elkaar?
- Marx probeert in *Das Kapital* deze vraag te beantwoorden door na te gaan hoeveel arbeid in de productie van bepaalde waren is geïnvesteerd.

ARBEIDSWAARDELEER

- De waarde van een waar wordt bepaald door de hoeveelheid arbeid die is vereist om het te maken.
- Wanneer waren tegen elkaar geruild worden dan, moeten ze in feite iets gemeen hebben > de arbeid die erin is geïnvesteerd.
- In het kapitalisme gaat het echter niet alleen om het ruilen van waren, maar ook om het investeren van kapitaal om er winst mee te maken.
- Alleen de uitbuiting van de arbeider maakt dat mogelijk.
- De geproduceerde meerwaarde gaat grotendeels in de zakken van de kapitalist.

SOCIAALECONOMISCHE ONGELIJKHEID

- De meerwaarde wordt tegenwoordig overal ter wereld voortgebracht door economische globalisering > de zoektocht naar nieuwe markten ten behoeve van de accumulatie van kapitaal.
- Daardoor stijgt de sociaaleconomische ongelijkheid tussen en binnen landen.
- In Nederland is 8,2 procent van de ruim 7,2 miljoen huishoudens arm.
- Terwijl in de jaren negentig de rijkste 1 procent 3 procent van alle inkomens ontving is dat percentage in 2014 opgelopen tot 5 procent.
- Socioloog Stephan Lessenich merkt terecht op dat de zondvloed niet *na* ons komt, maar reeds *naast* ons bestaat .

VERVREEMDING

- Karl Marx gebruikt Hegels concept vervreemding om diverse fenomenen van het kapitalisme te analyseren.
- De harde kern van Marx' vervreemdingsbegrip wordt uitstekend door Erich Fromm (1900-1980) samengevat > "that man does not experience himself as the acting agent in his grasp of the world, but that the world (nature, others and himself) remains alien to him."
- Marx verbindt vervreemding vooral aan de ver doorgevoerde arbeidsdeling in het kapitalisme.
- Er zijn ook andere factoren die verantwoordelijk zijn voor de vervreemding.

DEPRESSIE EN BURN-OUT

- Veel mensen ervaren de relaties die ze met andere mensen en dingen onderhouden als zijnde vreemd > zij hebben het gevoel dat ze niet doen wat zij in feite willen doen.
- Zij beschouwen andere mensen als concurrenten en zichzelf als accu's.
- Indicatoren voor de huidige vervreemding > depressie en burn-out.
- Deze problemen worden door psychologen en human resource managers geïndividualiseerd > de structurele oorzaken staan niet ter discussie.

3. DUURZAAMHEID EN DEMOCRATIE

INCOMPATIBILITEITEN

- Menig dictator heeft zijn mensonterende handelen gerechtvaardigd met een vingerwijzing naar Marx.
- Het valt niet te ontkennen dat Marx er dikwijls naast zat.
- Toch levert hij nog voldoende theoretische middelen die behulpzaam zijn om de problemen van de huidige tijd te analyseren.
- Voor de diagnose van de problemen is hij vruchtbaarder dan voor de therapie.
- Niet alleen zijn analyse van de sociaal-economische ongelijkheid en vervreemding is relevant, maar ook dat hij wijst op twee incompatibiliteiten > zowel kapitalisme en duurzaamheid als kapitalisme en democratie zijn onverenigbaar met elkaar.

UITBUITING VAN DE NATUUR

- Het kapitalisme heeft volgens Marx een grote stempel op de natuur gedrukt.
- Marx wijst erop dat de wijze waarop in het kapitalisme vorm wordt gegeven aan de stofwisseling met de natuur niet alleen leidt tot de uitbuiting van de mens, maar ook tot de uitbuiting van de natuur.
- De kapitalistische productiewijze is ervoor verantwoordelijk dat “ze tegelijkertijd de bronnen van alle rijkdom ondergraaft: de aarde en de arbeider.”

UITPUTTING VAN DE GROND

- In tegenstelling tot de mainstream economie verdisconteert Marx de gevolgen die het kapitalisme voor het milieu heeft.
- De grootindustrie en de agrarische industrie vernietigen de grond waarvan de mens moet leven: *“De grootindustrie en de industrieel bedreven grootschalige landbouw werken samen. Wanneer ze zich oorspronkelijk daardoor onderscheiden dat de eerste meer de arbeidskracht, en derhalve de natuurkracht van mensen, de laatste meer direct de natuurkracht van de grond verwoesten en ruïneren, zo reiken ze elkaar later in hun ontwikkeling de hand doordat het industriële systeem ook de landarbeiders verzwakt, en de industrie en handel op hun beurt de landbouw de middelen levert voor de uitputting van de grond.”*
- Het kapitalisme leidt ertoe dat de mens onvermijdelijk stuit op de ecologische grenzen van de economische groei.

HET VERMEENDE HET EINDE VAN DE GESCHIEDENIS

- Na de val van de Berlijnse muur proclameerde Francis Fukuyama het einde van de geschiedenis > tot het einde der tijden zouden kapitalisme en democratie in harmonie met elkaar voortleven.
- Het Chili van Pinochet en het huidige China laten echter zien dat kapitalisme en dictatuur goed met elkaar in de pas kunnen lopen.
- Marx vindt dat het kapitalisme en democratie onverenigbaar zijn.
- Een democratie is volgens Marx een hogere maatschappijvorm die stoelt op “het basisprincipe van de volledige ontwikkeling van elk individu.”

KAPITALISME ZONDER DEMOCRATIE

- Vanwege de grote sociaal-economische ongelijkheden voldoet het kapitalisme niet aan democratische principes.
- Er is pas sprake van democratie als de mens bevrijd is van elke vorm van heerschappij door anderen, dus ook de kapitalistische heerschappij.
- De sociaal-economische ongelijkheden zijn er debet aan dat de representatie en politieke participatie van sommige delen van de bevolking veel te wensen overlaat.
- De Duitse socioloog Armin Schäfer laat op grond van empirisch onderzoek zien dat de toename van de sociaal-economische ongelijkheid ertoe heeft geleid dat de hogere klasse beter in de politiek is vertegenwoordigd dan de lagere klasse.

POST-DEMOCRATIE

- De toegenomen armoede heeft te maken met de transformatie van een *state-embedded market* in een *market-embedded state*.
- Daardoor hebben nationale overheden steeds minder stuurkracht en kunnen politici sommige beloftes niet of nauwelijks waarmaken.
- Democratie (regering door en voor het volk) impliceert dat burgers de mogelijkheid hebben om serieus invloed uit te oefenen op besluiten die door anderen worden genomen en van invloed zijn op de kwaliteit van hun leven.
- Colin Crouch introduceerde het begrip post-democratie > het neoliberalisme heeft een politieke en economische elite voortgebracht die zich meer bekommert om de belangen van de rijken dan die van gewone burgers.